

Г. М. Гринишин, к.е.н., доцент, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького

В статті розкрито виробничо - господарське значення ріпаку, проведено аналіз вирощування ріпаку в динаміці та в розрізі областей України, обґрунтовано перспективні параметри розвитку галузі.

Ключові слова: ріпак, ефективність, виробництво, біодизель.

Постановка проблеми. Вирішальним завданням вітчизняного аграрного сектору є забезпечення продовольчої безпеки держави. Україна володіє унікальним земельним потенціалом, який при підвищенні ефективності його використання забезпечує вирішення не лише продовольчої безпеки України, а і продовольчої незалежності. Одним із основних завдань, яке б вирішило зростання аграрного виробництва в сучасних умовах є вибір високорентабельних сільськогосподарських культур.

Особливе місце серед сільськогосподарських культур займає ріпак, олія з якого завдяки унікальним біологічним і хімічним властивостям знаходить широке застосування у харчовій та в багатьох галузях народного господарства. Це багатобіюча олійна культура на світовому і вітчизняному ринках внаслідок її використання як сировини для отримання харчових, технічних олій та високобілкових кормів. Нині ріпак набув особливого значення у результаті його переробки на біодизель, використання якого розглядається як один із засобів диверсифікації джерел енергії і зниження залежності України від імпортованих енергоресурсів.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Дослідження ефективності виробництва ріпаку залишається в полі зору багатьох науковців. Так, вагомі напрацювання в цьому напрямі здійснили С. Дишлюк, А. Дубель, Ю.Дубневич, Ю. Гаркавенко, О. Маслак, Н. Міщенко, Б. Оверченко, В. Олійник, Г.Черевко та інші. Разом з тим, питання підвищення ефективності виробництва ріпаку в Україні та переробка його на біопаливо в сучасних умовах євроінтеграції та збільшення цільових показників енергоефективності в Європі потребують подальшого дослідження.

Метою наукового дослідження є розробка заходів щодо підвищення ефективності вирощування ріпаку та обґрунтування створення перспективних параметрів розвитку галузі.

Викладення основного матеріалу дослідження та обґрунтування отриманих результатів. Ріпак – це найцінніша олійна культура у вітчизняному та світовому господарстві. За масштабами вирощування у світі ріпак поступається лише сої. Його можна назвати культурою прийдешності, оскільки володіє великим потенціалом як у кормовому й харчовому відношенні, так і в енергетичному. Темпи розширення посівних площ ріпаку по країнах світу перевищили навіть сою, яка є базовим показником стабільності виробництва білкової й олійної продукції. Ріпак — найперспективніша і найбільш трендова олійна культура з родини капустяних. На практиці використовують два види ріпаку: озимий та ярий. Насіння озимого ріпаку містить 43-50 % олії, 16-29 % білка і понад 17 % вуглеводів. Світові і вітчизняні науковці вважають ріпак культурою 21 століття, оскільки він має широке використання на продовольчі, кормові та енергетичні цілі.

Першорядна продукція ріпаку — олія. Кожного року у світі виробляється більше 25 млн. т. Ріпакова олія має широке використання, вона є продуктом харчування і використовується для різних потреб в усіх галузях промисловості. Вона споживається у натуральному вигляді в кулінарії та при виготовленні салатів, є найкращою сировиною для виробництва бутербродного масла, маргаринів, майонезів, приправ, кондитерських жирів. Ріпакова олія використовується у приготуванні овочевих, рибних та м'ясних консервів, а також для приготування різноманітних маринадів.

Особливо олія ріпаку дуже корисна для людського організму. В склад олії з ріпакового насіння елітних сортів входить велика кількість гліцеридів, які ненасичені жирними кислотами, що знижує можливість тромбоутворення, а відтак, запобігає серцево-судинним захворюванням, знижується холестерин в крові, регулюється рівень кров'яного тиску. Також ріпакова олія вміщує речовини, які є стійкими проти опромінювання. Харчову олію виробляють лише з тих сортів ріпаку, що містять не більше 5 % ерукової кислоти від загальної кількості жирних кислот. У більшості європейських країн цей показник знижений навіть до 2 %.

Для галузей промислової, що займаються переробкою пального, пластмаси, лаків та фарб кращими є сорти з високим вмістом ерукової кислоти. Протягом останнього десятиріччя розробляються ефективні технології виробництва з ріпаку біопалива для двигунів. З однієї тони насіння ріпаку можна одержати близько 300 кг ріпакової олії, а з неї 270 кг біодизельного пального, в якому в 35 разів менше сірки, в 2 рази — сажі, ніж в дизельному пальному. Гектар ріпаку спроможний дати 1,5 т біодизельного пального, крім того, в господарстві залишається шрот, який є цінним кормом для тварин. Україна, при вступі до ЄС, повинна виробляти і споживати в 2010 році більше 520 тис. т біопалива. За прогнозом, в найближчі 3-4 роки 7 % пального в Європі буде «зеленим», тобто біопаливом [1, с.14].

Озимий ріпак використовують також у виробництві кормів. Він є основною складовою культурою зеленого конвеєра. Зелено масу використовують в ранньовесняний та пізньоосінній періоди. Навесні після скошування зеленої маси озимого ріпаку встигають вчасно посіяти кукурудзу, просо, гречку, суданську траву, сорго. Поукісні та пожнивні посіви забезпечують худобу зеленим кормом в осінній період.

Насіння ріпаку – дуже цінне джерело концентрованих білкових кормів вищої якості. Макуха і шрот з насіння ріпаку за фізіологічною дією майже не поступаються перед макухою і шротом з сої і соняшника. Так, основним білковим компонентом концентрованих кормів у країнах Західної Європи є дешевий і високоякісний ріпаковий шрот. Урожайність ріпаку сягає 30 ц/га і більше, тобто перевищує середню врожайність сої і дає змогу мати високоякісний корм з мінімальними втратами, що сприяє зниженню собівартості тваринницької продукції.

Після переробки шрот і макуху ріпакової олії доцільно включати в кормовий раціон для бройлерів та курей-несучок - до 15%; свиней: 10...15%; дійних корів: 20...30%.

Крім того ріпаку притаманні ряд господарсько-цінних якостей, які мають використати сільськогосподарські товаровиробники для підвищення конкурентоспроможності та ефективності ведення господарської діяльності і забезпеченні продовольства країни.

Виробництво ріпаку є одним із джерел надходження валютних ресурсів в країну. Використання у повному обсязі всіх господарсько-цінних властивостей виробництва ріпаку сприятиме розширенню можливостей вітчизняних товаровиробників, їх економічному зростанню, та зміцнить позиції України на світових продовольчих ринках.

На сьогодні виробництво ріпаку в світі перебуває у стадії піднесення, ряд дослідників називають це "ріпаковою ейфорією". Попит на цю культуру в Україні постійно зростає (особливо з боку Європи), відповідно розширюються і площі під нею.

За інформацією наданою Міністерством сільського господарства Сполучених Штатів Америки видно, що світове виробництво олійного насіння у 2016 – 2017 маркетинговому

році (МР) становило 566 млн т, з яких частка соєвих бобів перевищила 61%, ріпаку — 12%.

Найбільші валові збори ріпаку належать країнам Європейського Союзу. У звітному 2017 році вони зібрали 20,4 млн т насіння, що а це 30% світового врожаю. До провідних виробників ріпаку відноситься Канада з валовим виробництвом 18,5 млн т, Китай – обсяг виробництва 13,5 млн т, Індія - 7,0 млн т. Водночас ці країни є найбільшими споживачами цього насіння.

Протягом останнього десятиріччя аграрні підприємства активно займаються вирощуванням ріпаку в Україні, оскільки культура є високорентабельною, що реалізується переважно за кордон. Тому на сьогодні є актуальним питання дослідження тенденцій його виробництва з огляду на проєвропейську політику нашої держави.

Виробництво ріпаку в Україні протягом останніх семи сезонів помітно коливається, навіть можна помітити тенденцію до зниження обсягів. Якщо порівнювати період з 2010 - 2013рр., то тут виробництво ріпаку перманентно зростає, а починаючи з 2014 року спостерігаємо зворотну тенденцію. У 2016 році напровагу 2010 р. валове виробництво ріпаку зменшилось на 21%.

Таблиця 1

Динаміка виробництва ріпаку в Україні, (господарства усіх категорій)

Показник	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.	2014р.	2015р.	2016р.	2016р.у % до 2010р.
Зібрана площа, тис. га	862,5	870,0	566,0	1017,4	881,6	682,4	455,1	53
Валовий збір, тис. т	1469,7	1437,4	1204,4	2335,3	2198,0	1737,6	1153,9	79
Урожайність, ц/га	17,0	17,3	22,0	23,6	25,4	25,9	25,7	151

Основною причиною зниження обсягів виробництва можна назвати зменшення розмірів площ посіву ріпаку. Як показують дані таблиці 1, що площі посіву ріпаку не мають чітко вираженої тенденції до зміни. У 2016 р. площа посіву становила 455,1 тис. га, а у 2010 р. – 862 тис. га, тобто маємо зменшення площі удвічі. Якщо порівняти площі посіву з 2013 роком, то за весь досліджуваний нами період вона була найбільшою і становила 1017,4 га, що у порівнянні із звітним 2016 роком, зменшилась на 562,3 тис. га або 55%.

Урожайність ріпаку протягом останніх семи періодів зростає. У звітному періоді проти базисного 2010 року вона збільшилась на 50 %, і становила майже 26 ц/га. Загальновідомо, що урожайність ріпаку залежить від трьох основних факторів: якості насіння, правильного дотримання агротехнології при вирощуванні й збиранні та кліматичних умов. При виробництві ріпаку дуже важливо використовувати якісний посівний матеріал. Використовуючи гібриди можна підвищити урожайність — до 30%, і є резервом збільшення продуктивності ріпаку.

Основними регіонами вирощування ріпаку в Україні у 2016 році є наступні області: Хмельницька (124,1 тис. т або 11% від загального обсягу), Львівська (118,3 тис. т. або 10,2%), Тернопільська (117,3 тис. т або 10,1%), Вінницька (99,2 тис. т або 8,6%).

В цілому макроекономічний аналіз виробництва ріпаку показує, що в усіх регіонах зменшився у 2016 році, навіть у тих областях, які є лідерами по вирощуванню ріпаку. Так, у 2016 році валове виробництво ріпаку в Україні зменшилось на 34% . У Хмельницькій області, де найбільша концентрація виробництва ріпаку, об'єми виробництва скоротились удвічі. Зниження виробництва ріпаку в усіх областях та по

Україні зокрема можна пояснити, в першу чергу зменшенням площ посіву. Загальна кризова ситуація як в економіці нашої держави, так і нестабільною ситуацією у світі вплинула на вирощування ріпаку.

При виробництві ріпаку дуже важливо використовувати якісний посівний матеріал. За показниками урожайності насіння української селекції можуть бути співставними з імпортними, але великі виробники віддають перевагу імпортному насінню, що має принципові відмінності від вітчизняних. Щорічно Україна втрачає близько 30% урожаю від шкідників, хвороб і бур'янів. Водночас технологічно країна на 90% залежить від імпортних хімічних засобів захисту рослин. Особливою проблемою вирощування ріпаку є також нерівномірне дозрівання стручків, що призводить до передчасного осипання насіння внаслідок його розтріскування.

Ріпак — культура вибаглива до системи удобрення, на долю якого в прирості врожайності припадає до 70% — це один з найважливіших факторів, що регулюється людиною.

Один з основних факторів підвищення собівартості вирощування ріпаку є зростання цін на мінеральні добрива. Своєю чергою, вітчизняний ринок мінеральних добрив залежить від попиту на хімічну продукцію, цін на сировину, кон'юнктуру світового ринку та обсягів імпорту до України. Наразі ціни на мінеральні добрива вітчизняного виробництва підвищилися через зростання цін на енергоресурси. Імпортні мінеральні добрива подорожчали через зниження валютного курсу гривні. Тож в 2017 році середні ціни вітчизняного ринку 1 т аміачної селітри коливалися від 7,2 до 7,5 тис. грн, карбаміду — 8,7–9,3 тис. грн, карбамідно-аміачної суміші — 6,0–7,2 тис. грн.

Дотримання агротехнології вирощування ріпаку обу-

мовлює проведення додаткових витрати. За інтенсивної технології вирощування ріпаку озимого потреба в пально-мастильних матеріалах на 1 га становитиме 54,9 л, заощадливої — 51,7 л. Виходячи з розрахункової ціни дизельного

пального та мастил усіх видів на рівні 26,95 грн/ л, загальна їх вартість становитиме при інтенсивній технології майже 1,1 тис. грн, заощадливий — 1,4 тис. грн/ га.

Таблиця 2

Динаміка виробництва ріпаку в розрізі областей

Область	Площа, га			Урожайність, ц/га			Валове виробництво ріпаку, тис. т		
	2015р.	2016р.	2016р. у % 2015р.	2015р.	2016р.	2016р. у % 2015р.	2015р.	2016р.	2016р. у % 2015р.
Вінницька	67,9	35,4	52	27,8	27,9	100	188,9	99,2	52
Волинська	25,1	18,1	72	34,1	26,1	77	85,5	47,3	53
Дніпропетровська	41,6	28,6	69	20,2	27,0	133	84,1	77,4	92
Донецька	3,3	2,9	88	22,9	27,3	119	7,6	7,9	104
Житомирська	19,1	12,0	63	25,1	19,4	77	47,9	23,1	48
Закарпатська	0,5	0,2	40	24,8	27,2	110	1,2	0,5	42
Запорізька	23,2	17,3	75	21,8	24,4	112	50,8	42,2	83
Івано-Франківська	26,8	17,5	66	21,9	32,0	146	58,7	56,2	96
Київська	35,8	19,4	54	27,8	25,6	92	99,4	49,5	50
Кіровоградська	23,3	23,1	99	21,2	27,4	129	49,3	63,3	128
Луганська	0,7	1,0	143	15,2	27,2	180	1,0	2,6	у2 рази
Львівська	52,7	44,1	84	26,8	26,8	100	141,2	118,3	84
Миколаївська	20,7	9,7	47	20,1	17,7	88	41,5	17,3	42
Одеська	65,3	37,5	57	21,1	20,3	96	137,7	75,9	55
Полтавська	8,7	3,8	44	25,6	29,5	115	22,1	11,2	51
Рівненська	20,1	9,5	47	32,0	25,1	78,4	64,2	23,7	37
Сумська	10,0	4,4	44	23,7	19,2	81	23,7	8,4	35
Тернопільська	53,5	44,1	82	31,8	26,5	83,3	170,2	117,2	67
Харківська	14,0	6,4	46	19,8	16,2	82	27,7	10,4	38
Херсонська	32,8	23,9	73	18,1	24,3	134	59,4	58,4	98
Хмельницька	68,2	45,7	67	32,8	27,1	83	223,5	124,1	56
Черкаська	37,3	28,9	77	29,6	29,6	100	110,3	85,8	78
Чернівецька	7,5	7,4	99	21,7	18,9	87	16,3	13,9	85
Чернігівська	13,0	8,4	65	19,4	23,8	123	25,3	20,2	80
Україна	671,1	449,3	67	25,9	25,7	99	1737,6	1153,9	66

Інтенсивна технологія вирощування ріпаку вимагає використання потужної техніки, в переважній більшості іноземного виробництва, то вагома частка в загальних витратах належатиме амортизації необоротних активів, тобто частковому перенесенні вартості основних засобів виробництва на готову продукцію.

Відповідно до цього зростатимуть витрати на закупівлю запасних частин та ремонту. Отже, у структурі виробництва частка таких витрат становитиме близько п'ятої

частини суми загальних витрат.

До виробничих витрат також відносять витрати на оплату праці та нарахування, орендну плату за землю, загальногосподарські та інші витрати. У загальній сумі основні та додаткові витрати, враховуючи поточні ціни та тарифи травня 2017 року, при вирощуванні озимого ріпаку за інтенсивною технологією сягатимуть 23,8 тис. грн, заощадливою — 18,1 тис. грн/ га.

Таблиця 3

Витрати на виробництво ріпаку в Україні за елементами у 2016 році

Статті витрат	тис. грн	%
Прямі матеріальні витрати з них	4034892,0	74
насіння та посадковий матеріал	423771,1	8
мінеральні добрива	1531568,8	28
пальне та мастильні матеріали	502772,5	9
оплата послуг і робіт сторонніх організацій	485637,9	9
решта матеріальних витрат	1091141,1	20
Прямі витрати на оплату праці	223903,9	4
Загальногосподарські витрати - усього з них	1209492,2	22
амортизація необоротних активів	292118,8	5
відрахування на соціальні заходи	49609,8	1
інші прямі та загальногосподарські витрати	867763,6	16
Витрати - усього	5468288,1	100

Стрімке нарощування обсягів виробництва ріпаку в Україні відбулося саме під впливом значного попиту зовніш-

нього ринку. І хоча функціонування стабільного ринку сировини створює передумови для збільшення обсягів перероб-

Баланс ринкового попиту та пропозиції ріпаку в Україні, тис. тонн

Стаття балансу	Маркетинговий рік				
	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17
Загальна пропозиція	1507,5	1293,4	2365,0	2261,4	2333,6
Запаси на початок року	67	86,5	10,9	22,2	31,4
Виробництво	1438	1204,4	2351,7	2237	2300
Імпорт	2,5	2,5	2,4	2,2	2,2
Загальний попит	1421	1282,5	2342,8	2230	2311,3
Внутрішній попит	141	14,5	100	110	110
Експорт	1280	1268	2242,8	2120	2201,3

Середня ціна реалізації насіння ріпаку протягом січня-листопада 2016 р. сільськогосподарськими підприємствами (за ф. № 21-заг) в Україні складала – 7097,5 грн/т (+ 34,6% порівняно з 2015 р.), при цьому, переробні підприємства купували ріпак за ціною 6895,2 грн/т, а комерційної структури – експортери за 7114,5 грн/т. При цьому, закупівельна ціна на ріпак у листопаді 2016 р. проти аналогічного періоду 2015 р. збільшилася на 37%, проти жовтня – на 1%, упродовж останнього тижня листопада 2016 р. – залишилася без змін і досягла в середньому по Україні 7740 грн/т. У 2017 р. закупівельна ціна ярого ріпаку коливалася в межах 7800 – 8200 грн/т.

Виробникам доцільно проводити моніторинг ринку продукції на час реалізації. Ціна товару та можливість реалізації залежатиме від якості товару і зовнішніх чинників.

Чим досконалішою є технологія вирощування продукції, тим вищою є її якість.

Висновки та пропозиції. Ріпак – ліквідний товар на аграрному ринку, який характеризується стабільними і високими закупівельними цінами протягом усього року. Ріпак демонструє стабільні темпи зростання показника продуктивності на тлі скорочення посівних площ, що є свідченням інтенсивного процесу виробництва. Структура споживання ріпаку зазнає змін у напрямі збільшення частки переробки на олію. Відбулася суттєва переорієнтація експортних напрямів по країнах-імпортерах. Ринок ріпаку перспективний в короткостроковому періоді з огляду на стійкі і високі цінові позиції товарного ріпаку, зростання обсягів його переробки на внутрішньому ринку.

Список використаної літератури:

1. Інноваційні ресурсозберігаючі технології вирощування ріпаку / За ред. Д.І. Мазоренка і Г.Є.Мазнева. – Харків: «Майдан». – 2008. – 143 с.
2. Дудар Т. Г. Стратегія розвитку ринку ріпаку та продуктів його переробки: [монографія] // Т. Г. Дудар, А. В. Фаїзов. – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – 166 с.
3. Маслак О. Ринок ріпаку: стан і перспективи / О. Маслак/ Пропозиція. - 2013. - Спец. випуск – Осимий ріпак від А до Я. - С.4-7.
4. Посівні площі сільськогосподарських культур під урожай 2017 року : стат. зб. / Державний комітет статистики України. – К., 2017. – 49 с.
5. Продукція сільського господарства у постійних цінах за 2016 рік : стат. зб. / Державний комітет статистики України. – К., 2017. – 20 с.
6. Рослинництво України 2016: стат. зб. / Державна служба статистики України. – Київ, 2017. – 166 с.
7. Токарчук Д.М. Сучасний стан, ефективність та перспективи виробництва ріпаку в ЄС та Україні / Д.М.Токарчук // Агросвіт. –2015. – № 13. – С.19 – 23.

Гринишин Г.Н. Состояние и перспективы развития производства рапса.

В статье раскрыто производственно - хозяйственное значение рапса, проведен анализ выращивания рапса в динамике и в разрезе областей Украины, обоснованы перспективные параметры развития отрасли.

Ключевые слова: рапс, эффективность, производство, биодизель.

H. Hrynyshyn State and prospects development production of rape.

In the article it is exposed productive is an economic value rape, the analysis of growing rape is conducted in a dynamics and in the cut of areas Ukraine, the perspective parameters of development the industry are reasonable.

Keywords: rape, efficiency, production, biodiesel.

Дата надходження до редакції: 12.08.2018

Рецензент: д.е.н., професор Данько Ю.І.